

Egy befolyásszerzési kísérlet anatómiája. Franciaország Kelet-Közép-Európa- politikája az 1920-as években¹

Kecskés D. Gusztáv

Franciaország kelet-közép-európai politikájának elsődleges célja az 1920-as években az volt, hogy megbízható, erős és egységes szövetségi rendszert alkosson Németország hátában, mivel az Oroszországgal való szövetség az 1917-es forradalom következtében összeomlott. Párizs így arra törekedett, hogy fenntartsa és megszilárdítsa a térségben a békeszerződések által a szövetségesei számára létrejött kedvező helyzetet. A régió politikai és gazdasági integrációja, államközi kapcsolatainak rendezése szintén érdekében állt. A baráti Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia megerősítése, fejlesztése és francia befolyás alá vonása e stratégia sarkkövévé vált. A nemzetközi helyzet és Franciaország céljainak bemutatása után a cikk elemzi és értékeli Párizsnak e célok elérésére használt stratégiai, politikai, gazdasági és kulturális eszközeit, egyúttal a francia diplomácia és katonapolitika történeti irodalmát foglalja össze.

In the 1920s, the primary aim of the French policy towards East Central Europe was to create a reliable, strong and coherent alliance system in the back of Germany, because the alliance with Russia had collapsed as the result of the Revolution of 1917. Thus, Paris aimed to maintain and consolidate the favourable situation for its allies in the region created by the peace treaties. The economic and political integration of the region and the settling of interstate relations were also in France's interest. Strengthening and developing friendly states, such as Poland, Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia, and bringing them into the French orbit became the cornerstone of this strategy. After discussing the international situation and aims of France, this article analyses and evaluates the strategic, political, economic and cultural tools Paris used to reach these aims, and provides a synthesis of the existing historiography of French diplomacy and military policy.

* * *

Kelet-Közép-Európa helyét a francia külpolitika koordináta-rendszerében – a kora újkor óta eltelt évszázadokhoz hasonlóan a 20. században is – a térségen kívüli tényezők határozták meg. A Franciaországot ért – elsősorban nemzetbiztonsági jellegű – kihívások adták az impulzusokat, míg a nemzetközi kapcsolatok adott szerkezete határozta

meg a kereteket. Ennek megfelelően az 1871. évi frankfurti békétől 1944-ig elsősorban a Németország felől érkező fenyegetésre igyekeztek Párizsban választ találni. Mivel 1917 őszéig az Oroszországgal fennállt szövetség alkalmasnak bizonyult annak elhárítására, Kelet-Közép-Európa abban az időben főként csak a tudományos érdeklődés tárgya volt.

A bolsevik forradalom nyomán az „európai koncertből” kieső Oroszország szerepének a pótlása motiválta a francia döntéshozókat arra, hogy – még az első világháború idején – Németország hátában újabb szövetségeseket keressenek, melyeknek később a bolsevikok elleni segéderő, majd a Szovjet-Oroszország elszigetelésére szolgáló „egészségügyi övezet” szerepét is szánták. A világháborúban legyőzött és a versailles-i békével megcsonkított Németország azonban a franciák számára továbbra is félelmetes ellenségnek tűnt. A tanulmányból kiderül, mit tett a III. köztársaság ezen alapvető nemzetbiztonsági céljainak megvalósítása érdekében az 1920-tól 1932-ig tartó időszakban. Franciaország külpolitikai helyzetének, céljainak bemutatása után sorra vesszük azokat a kulturális, katonai, gazdasági és diplomáciai módszereket, amelyeket Párizs a kelet-közép-európai befolyása megerősítése érdekében alkalmazott – elemezve azok eredményességét is. A téma kifejtése során a szerző a francia diplomáciai és katonai dokumentumoknak az évtizedek óta folyó kutatások során megjelent könyvtárnyi irodalmát szintetizálja.

Franciaország nemzetközi helyzete és fő külpolitikai törekvései az első világháború után

1918-ban úgy látszott, Franciaország Európa legerősebb nagyhatalmaként került ki az első világháborúból. Revánsot vett Németországon az 1870-ben elszenvedett

vereségért. Már az 1918. november 11-i fegyverszünettel visszavette Elzászt és Lotaringiát. A világ legerősebb hadsergével rendelkezett. Az anyagháború új igényeihez alkalmazkodó hadiipara a saját szükségletein túl a szövetségesei ellátását is bőségesen biztosította.² E dicsőséges felszín azonban Franciaország hatalmi súlyának jelentős meggyengülését takarta.

A „Nagy Háború” megnyerése ugyanis óriási áldozatokkal járt, demográfiai és gazdasági tekintetben egyaránt. A csaknem 1,4 millió halottal az ország elvesztette aktív korú férfi lakosságának a 10,5 százalékát. Mintegy 600 ezer asszony maradt özvegyen, és 700 ezer gyermek árván. 300 ezren megcsonkítottként és 1 millióan hadirokkantként kerültek ki a háborúból. Az iszonyatos emberáldozat mélyen beleivódott a lakosság tudatába, fogékonnyá téve őket a pacifista eszmék iránt – ami hosszú távon szintén csökkentette az ország katonai teljesítőképességét. Mivel a pusztulás főként a fiatal férfiakat érintette - a 18 és 27 év közötti korcsoport 27 százaléka halt meg -, meredeken csökkent a házasságkötések és a gyermekszületek száma, ami még az 1930-as években is éreztette a hatását a hadra fogható férfiak számának csökkenésében.³

A gazdasági visszaesésre jellemző, hogy az 1919. évi mezőgazdasági és ipari termelés körülbelül 45 százalékkal maradt el az 1913-as szinttől.⁴ Az északkeleti területek jelentős részét, a nemzeti jövedelem mintegy 20 százalékát adó leggazdagabb tíz megyét

romba döntötték a harcok. Az újjáépítés óriási erőfeszítéseket igényelt. A háború hatalmas pénzüsségeket emésztett fel, s nemcsak az ország nemzetközi pénzügyi befolyását ásta alá, de jelentős adósságot halmozott fel az Egyesült Államok és Nagy-Britannia felé is. A külső adósság elérte a 39,5 milliárd arany frankot, amelyhez hozzáadódott a – szintén a háborúval összefüggő – 75 milliárd arany franknyi egyéb kölcsön.⁵ A frankot még a világháború alatt elmozdították az aranyalapról, s az infláció elszabadult. A külföldi tőkekihelyezések 58 százaléka elveszett.⁶ Mindazonáltal Franciaország nagyhatalmi állását még a demográfiai és gazdasági problémáknál is súlyosabban érintette nemzetközi helyzetének megváltozása.

Az első világháború előtt Párizs egy stabil, jelentős gazdasági és katonai erő felvonultatására képes szövetségi rendszer – az Oroszországgal és Nagy-Britanniával együtt alkotott antant – tagjaként szembe tudott nézni a nála mindkét szempontból erősebb Németországgal. A háború során be is bizonyosodott az időközben kibővült koalíció hatékonysága. Az 1917-es bolsevik forradalom azonban megfosztotta Franciaországot az orosz szövetségtől. Sőt, 1918-ban a Németországgal szembeni potenciális ellensúly szerepének betöltésére kiszemelt Osztrák-Magyar Monarchia is felbomlott. Mivel az angolszász hatalmak a versailles-i béke után nem voltak hajlandóak Franciaország keleti határait garantálni, Párizsnak nem maradt mozgósítható szövetségese a legyőzött állapotában is

jelentős demográfiai és gazdasági erőt képviselő Németország ellen. A 42 milliós francia lakossággal 65 millió, fiatalabb korösszetételű német állt szemben. Berlinnek nem kellett viselnie a háborús újjáépítés költségeit, és sértetlenül megőrizte óriási ipari potenciálját is.⁷ E helyzetre reagálva kezdett a francia külpolitika egyre nagyobb figyelmet szentelni az első világháború nyomán átalakuló Kelet-Közép-Európának.⁸

A külső fenyegetettséggel és belső nehézségekkel küszködő francia kormányzat számára két fő külpolitikai prioritás fogalmazódott meg: az ország biztonságának megteremtése és gazdasági érdekeinek védelme. Mindkét törekvés első sorban Németországgal állt összefüggésben. A Közép- és Kelet-Európára vonatkozó francia külpolitikát is e kérdéskörök alakulása határozta meg. A térségünkkel kapcsolatos francia magatartást ezért a francia-német viszony 1920 és 1932 közti történetébe ágyazva, annak fő szakaszai szerint tagolva mutatom be. Az ország az 1920-as évek első felében a Párizs környéki békék végzéseinek és az azokban szereplő jóvátételi kötelezettségeknek a szigorú betartatására,⁹ 1924 és 1929 között a Németországgal való megbékélésre, 1930-1932-ben pedig a világgazdasági válság első következményeire összpontosította a fő figyelmet.

Kényszerítés és megbékítés

A Németországgal szembeni biztonság megteremtésére és az első világháború okozta gazdasági problémák leküzdésére

az 1920-as évek francia kormányzata kétféle módszert alkalmazott: az évtized közepéig a versailles-i békerendszer előírásainak szigorú betartatásán örködött, majd - a kollektív biztonság jelszavával - Németország megbékítésével kísérletezett. Az 1930-as évek elejére azonban mindkét törekvés kudarca nyilvánvalóvá vált, miközben a francia hadseregnek az első világháború utáni fölénye a *Reichswehr* fölött jelentősen csökkent.

Az 1920-as évek első felében Franciaország – a határaitra vonatkozó angol és amerikai garancia hiányában – mindent megtett, hogy Németországot rákényszerítse a békeszerződés tiszteletben tartására. Georges Clemenceau miniszterelnök még 1919 márciusában tett lépései nyomán elérte, hogy Szövetségesközi Katonai Ellenőrzőbizottság (*Commission militaire interalliés de contrôle*, CMIC) alakult a német leszerelés helyi figyelemmel kísérésére. Az 1920. márciusi Kappuccs után a *Reichswehr* a szövetségesek engedélye nélkül a Ruhr-vidékre vonult, hogy leverjen egy sztrájkmozgalmat. Válaszul április 6-án francia csapatok foglalták el Frankfurtot, Darmstadtot és Duisburgot, hogy biztosítsák a demilitarizált övezetre vonatkozó kitételek teljesülését. 1920. szeptember 7-én pedig francia-belga titkos katonai egyezményt írtak alá, amelyben egy nem provokált német támadás esetén a teljes haderejük mozgósítására kötelezték magukat a felek.

A kényszerítési politika csúcsát a Ruhr-vidék francia-belga megszállása jelentette. Az 1923. január 11-étől 1925. augusztus 17-ig tartó vállalkozás célja az elmaradt

német jóvátétel megszerzése volt, a térség ipari kapacitásának az igénybevételével. A Ruhr-vidék kiürítését az 1924. július-augusztusi, Londonban tartott nemzetközi konferencián elfogadott, ún. Dawes-terv tette lehetővé, amely öt évre előírta a német jóvátételei fizetések pontos, egyre növekvő összegét.¹⁰ Erre az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától a háború során felvett hitelek visszafizetése miatt is nagy szükség mutatkozott.¹¹ A francia gazdaság számára oly fontos jóvátételei törlesztések felújítása, a nemzetközi enyhülés és a viszonylag stabil pénzügyi és gazdasági helyzet lehetővé tette, hogy kezdetét vegye az Aristide Briand francia és Gustav Stresemann német külügyminiszter nevével fémjelzett francia-német megbékélés néhány éves periódusa.

1924. október 2-án francia támogatással aláírták a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) hatékonyságának javítását szolgáló ún. genfi jegyzőkönyvet. A nemzetközi viták békés rendezését előíró dokumentumot azonban a kormányra került brit konzervatívok nem fogadták el. 1925. október 16-án parafálták a locarnói szerződéseket, melyek közül kiemelkedik a Németország, Belgium és Franciaország közti határokat garantáló rajnai paktum. Németország elismerte a rajnai demilitarizált övezetet. Nagy-Britannia és Olaszország pedig arra kötelezte magát, hogy szavatolja a megállapodások betartását. Franciaország ugyanakkor Lengyelországgal és Csehszlovákiával is szerződést kötött, Németország keleti határaitra azonban nem terjedt ki a nemzetközi garancia (erről még később részletesen

szó lesz). Megállapodtak abban is, hogy a franciák az előírt határidő előtt kiürítik a kölni térséget, Németország pedig fenn tartások nélkül belép a Nemzetek Szövetségébe. A locarnói szerződések a 19. századi európai nagyhatalmi „koncert” gyakorlatának a *de facto* felújítását is jelentették – részben megváltozott résztvevőkkel, hiszen Franciaországot, Nagy-Britanniát, Németországot és Olaszországot kitüntetett szereppel ruházták fel az európai viszonyok rendezése terén, és megvetették a folyamatos egyeztetéseik alapjait.¹²

A francia-német közeledés jele volt továbbá, hogy 1927. január 31-én Németország szövetséges katonai ellenőrzése megszűnt. Augusztus 17-én Párizs és Berlin kereskedelmi egyezményt kötött, kölcsönösen biztosítva egymásnak a legnagyobb kedvezmény elvét. A kulturális kapcsolataik fejlődését mutatta, hogy 1926-ban francia-német dokumentációs és információs bizottság alakult. 1928. augusztus 27-én Párizsban 15 ország – köztük Németország – képviselői elfogadták a „Háborúról való általános lemondás paktumát”, vagyis a Briand–Kellogg-paktumot. Az 1929. augusztus 30-i hágai konferencián a Rajna-vidék kiürítésének határidejét 1930 júniusára hozták előre, és a Young-tervvel rendeződni látszott a jóvátételek és a szövetséges adósságok törlesztésének az ügye is. Az 1929. október 29-i „fekete csütörtökkel” megindult világgazdasági válság és az annak nyomában járó társadalmi és politikai folyamatok azonban radikális irányváltást hoztak az évtized közepe óta fejlődő francia-német kapcsolatokban is.¹³

A gazdasági válság által különösen sújtott Németországnak és Ausztriának a vámunió létrehozására irányuló - utóbb meghíusult - 1931. márciusi terve felélesztette Franciaországban a fenyegettség érzetét. Miután a német kormány a katasztrofális gazdasági helyzet miatt felfüggesztette a jóvátétel fizetését, 1931 júliusában Herbert Clark Hoover amerikai elnök javasolta a jóvátételek és a szövetséges hitelek fizetésének egyéves befagyasztását. Az 1932. júniusi lausanne-i konferencián a francia kormány kénytelen volt lemondani a jóvátételek további részleteiről is. Az 1932. februárban kezdődött genfi leszerelési konferencián pedig – miközben a francia kormányt a hadereje csökkentésére igyekeztek rávenni – Németország megszerezte a fegyverkezési egyenjogúságot.¹⁴

Az első világháború befejezésekor a francia hadsereg a világ legerősebb haderejének számított. Még 1919-1920-ban is mintegy 900 ezer katonát számlált. A mobilitás és a motorizáció elvei szerint irányított, korszerű fegyverzetrel ellátott, hatalmas lőszerkészlettel rendelkező francia hadsereg mennyiségi és minőségi tekintetben is nyilvánvalóan fölülmulta a versailles-i szerződés által korlátok közé szorított *Reichswehr*t. Franciaország fölényét tovább erősítette a Rajna-vidéken állomásoztatott, több mint 100 ezer fős megszálló erő, amely egyszerre jelentett kényszerítő eszközt, egy esetleges német támadással szembeni biztosítékot és Németország katonai ellenőrzésére lehetőséget.

Az 1920-as évek folyamán azonban e katonai-biztonsági tényezők fokozatos

romlása kezdődött. A pénzügyi-gazdasági nehézségek miatt a katonai kiadások jelentősen csökkentek. A sikerrel kecsegtető megbékélési politika, a Németek Szövetségének keretében megvalósítandó kollektív biztonság irányába tett lépések, a rajnai katonai jelenlét tudata, valamint a francia-német határt biztosítani látszó locarnói szerződés megnövelte a francia társadalom és a politikai elit biztonságérzetét, és nem ösztönözte őket a katonai készülség magas költségekkel járó fenntartására. A rajnai megszállás fokozatos megszüntetése, a gyors beavatkozást lehetővé tevő offenzív stratégia helyett a védelmi erő kiépítésére irányuló törekvés, a hadvezetés növekvő benuhátsága és a fejlesztések rendszeres elmaradása nyomán egyre korszerűtlenebbé vált fegyverzet miatt a francia hadsereg európai szupremáciája mindinkább fikció lett. A francia katonai teljesítőképességet az is csökkentette, hogy nem volt normális együttműködés a fegyvernemek között, a tisztikar erkölcsi válságba süllyedt, és a tengerentúli területeken viselt háborúk következtében megcsappantak a lőszer-tartalékok.¹⁵

A látenszen mindvégig jelen lévő német veszéllyel szemben Franciaország az 1920-as évek folyamán sem talált „igazi” szövetségeket. Az angolszászok, mint láttuk, nem álltak kötélnek. A Szovjetuniót, bár 1924-ben jogilag elismerték, szövetségként még nem vették számításba.¹⁶ A Párizssal szövetségre emlékeztető viszonyba¹⁷ került Belgium és egyes kelet-közép-európai kis államok (lásd részletesen később) viszont nem képviseltek

jelentős katonai erőt. Így biztonsága megteremtésében Franciaország elsősorban a saját haderejére számíthatott, amely azonban az 1930-as évek elejére válságos állapotba került. „Ha nem fogunk változtatni a mostani gyakorlaton, félő, hogy a francia hadsereg csak egy költséges és a háborúra alkalmatlan díszletté válik” – írta 1930. áprilisi jelentésében Maxime Weygand tábornok, a vezérkar főnöke.¹⁸

A francia befolyás útjai Kelet-Közép-Európában

Franciaország KKE-politikájának fő célja az 1920-tól 1932-ig tartó időszakban, ahogyan az 1870-es francia–porosz háború óta mindig, a Németországgal szembeni ellensúly biztosítása volt: jól működő, erős, egységes szövetségi rendszert kívánt kiépíteni a németek hátában. Ebből következik, hogy Párizs a békeszerződések által a térségben kialakított, a szövetségesei számára kedvező új rend fenntartására és megszilárdítására törekedett. A régió egészének gazdasági és politikai stabilizálása, integrálása, belső kapcsolatainak rendezése szintén érdekében állt. A barátinak tekintett államok – Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – megerősítésére, fejlesztésére és azon keresztül francia befolyás alá vonására különösen nagy hangsúlyt fektetett. A biztonságpolitikai célkitűzés mellett, azzal szoros összhangban, kibontakozott tehát egy erőteljes expanzív hatalmi politika is, amelynek fő terepe éppen Kelet-Közép-Európa volt. Eltökélt szándék mutatkozott arra, hogy

Franciaország a világháborús győzelmet maximálisan kihasználja a politikai, katonai és gazdasági pozíciói megszilárdítása érdekében.¹⁹

A nagyhatalmi beavatkozásra kedvező lehetőséget teremtett, hogy az egykor nagyrészt birodalmi keretek közt – az Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország, illetve Németország határain belül – megoszló terület az első világháborút követően válságos gazdasági és politikai helyzetbe került kisállamok övezetévé vált. A háborús kimerültség miatt bekövetkezett gazdasági visszaesés és a hadigazdálkodásról a békeidőre való áttérés nehézségeit fokozta, hogy a régió gazdaságait a hadiesemények következtében a nyugat-európainál jóval nagyobb rombolás érte. A térségen belüli korábbi szerves gazdasági kapcsolatok nagyrészt megszakadtak, és az újonnan létrejött országok mindegyike külkereskedelemre utalt, nyílt gazdaságú ország lett, egyoldalú – mezőgazdasági vagy ipari túlsúlyú – termelőkapacitással. Az egyes kormányoknak a vélt nemzeti érdekekből fakadt gazdaságfejlesztési koncepciói rendre szembekerültek egymással, állandósítva az államok közötti gazdasági és politikai ellentéteket. Ausztria kisállammá válásával, a meggyengült Németország visszaszorulásával és a szovjet állam bezárkózásával átmeneti hatalmi vákuum alakult ki, amelyet Nagy-Britannia, Olaszország vagy Franciaország kísérrelhetett meg betölteni. A már a háború előtt is krónikus tökehiánnyal küszködő térség új kormányzó erői maguk is a külföldi tőke importjában, a nagyhatalmi

segítség bevonásában látták a megoldást. A gazdasági, politikai és katonai szempontok keveredésével kölcsönös érdekeltség alakult tehát ki a befolyás megszerzésére törekvő egyes nagyhatalmak és az azok védelmét, támogatását létfontosságúnak tekintő kisállamok hatalmi elitjei között.²⁰ Így 1920 őszén a lengyelek, 1922 tavaszán pedig a csehek és a románok is kölcsönért fordultak Párizshoz.²¹

A kelet-közép-európai francia jelenlét megalapozására és növelésére – főként a stratégiailag fontosnak ítélt országokban – gazdag eszközrendszert alkalmazott a francia külügy, amelynek kulturális, katonai, gazdasági és diplomáciai vonatkozásai egyaránt megfigyelhetők.

Kulturális expanzió

A kultúra a nagyhatalmi befolyásszerzés fegyvereként az első világháborút követően jelent meg a nemzetközi kapcsolatokban, amikor tudatosult, hogy az egyes országokról kialakult kép jelentősen befolyásolhatja azok külpolitikai tevékenységének a sikerét. „Franciaország külső intellektuális expanziójának” előmozdítására a francia külügyminisztériumban már 1920-ban létrehozták a Francia Jótékonyági Tevékenységek Szolgálatát (*Service des Oeuvres Françaises à l'étranger*) elnevezésű egységet, majd a közoktatási és a külügyminisztérium együttműködésében 1922-ben megalapították a Művészeti Akció Francia Társaságának (*Association française de l'action artistique*, AFAA) ösét.²² Egyre növekvő költségvetési összegekkel

támogatták a külföldi francia iskolai, kórházi, emberbaráti és művészeti programokat. Az egyetemi és iskolai tevékenységgel foglalkozó szekció használta fel a rendelkezésre bocsátott pénz legnagyobb részét.²³ A francia kulturális előretörés egyik kiemelt célpontja éppen Kelet-Közép-Európa lett.

Francia intézet és tudományos intézet létesült 1923-ban Bukarestben és Prágában, 1924-ben Varsóban, továbbá 1929-ben Zágrábban.²⁴ A francia nyelv és kultúra népszerűsítését szolgáló egyetemi és középiskolai missziók kezdték meg működésüket. A prágai francia gimnázium például nagy hírnévnek örvendett.²⁵ Az *Alliance française* nyelvtanfolyamai is e törekvéseket erősítették. A helyi frankofon elit kinevelése céljából még a francia katolikus egyházi intézmények megtelepedését is támogatta az egyébként hangsúlyozottan laikus szellemiségű III. köztársaság.²⁶ Francia nyelvű lapok és folyóiratok támogatására számos példát találunk (az előbbire: *Gazette de Prague*, *Indépendance Roumanie*; az utóbbira: *Revue de Transylvanie* [Kolozsvár], *Europe Centrale* [Prága]). A francia követségek bevett gyakorlata volt a helyi sajtó propagandacélú finanszírozása, érdemrendek adományozása és a nemzeti ünnepek nagy volumenű megszervezése is.²⁷

Katonai kapcsolatok

Annak érdekében, hogy Lengyelország maradéktalanul betölthesse a francia stratégek által ráosztott feladatot, a francia

kormány megadott Varsó számára minden tőle telhető katonai és diplomáciai támogatást. Az 1919. január 15-én aláírt francia-lengyel egyezmény keretében 2000 francia tiszt segítette a lengyel hadsereg megszervezését és kiképzését. Később a lengyel fővezérkar mellé speciális francia katonai missziót is telepítettek.²⁸ Mivel a létrejött lengyel hadsereg főként az országot korábban felosztva tartó három birodalom – az orosz, a német és az osztrák–magyar – állományából és fegyverzetéből tevődött össze, döntő fontosságú volt az egységesítés.²⁹ A francia–csehszlovák katonai kapcsolatok szorosságát mutatja, hogy az 1919. február 13-án, a csehszlovák hadsereg fejlesztésére Prágába érkezett katonai misszió vezetője, Maurice Pellé tábornok nemcsak katonai tanácsadó volt, de június 4-én a hadsereg főparancsnokává is kinevezték.³⁰ A misszió igyekezett a cseh társadalom pacifista hagyományait ellenpontosítani.³¹ Így vált lehetővé az 1920. márciusi törvény megszavazása, amely a francia katonai körzetek mintáján alapuló hadsereget hozott létre Csehszlovákiában. A francia katonai missziók 1919-ben Ferdinand Foch marsallnak, a szövetséges erők főparancsnokának az irányítása alatt álltak. Egyik fő feladatuk a hadseregek egységesítése és a tisztek képzése volt, a francia minták szerint. Ennek jegyében már 1919-től hadiiskolákat szerveztek a két országban, és a tisztek egy része Franciaországban is tanult.³²

Románia helyét főként a Szovjet-Oroszországgal szembeni fellépés szükségletei jelölték ki a francia külpolitika

koordináta-rendszerében. A 18 milliós országot katonai szempontból a dunai régió első számú hatalmaként tartották számon a párizsi illetékesek, ezért azt – különösen 1918 decemberétől – széles körű katonai és diplomáciai támogatásban részesítették.³³ A hosszabb távú francia katonai jelenlétet szolgálta Kelet-Közép-Európa szövetségesnek tekintett államaiban a hadianyag-ellátás biztosítása és a helyi hadiipar megteremtése is.³⁴

A francia katonai befolyásszerzés sajátos területét jelentette az egyes kelet-közép-európai államokkal megkísérelt titkosszolgálati együttműködés. Charles Fournier ezredes, aki 1920 és 1926 között a francia katonai hírszerzés, a *Deuxième Bureau* vezetője volt, több térségbeli fővárost is felkeresett, hogy kapcsolatokat létesítsen a helyi katonai vezetéssel. Az 1924 novemberében gazdasági, katonai és hajózási ügyekről Párizsban aláírt francia–lengyel megállapodás már a hírszerző szolgálatoknak a német és a szovjet veszély elhárítását illető közös munkáját irányozta elő. 1926. áprilisban francia hírszerzési összekötő tiszti pozíció létesült Lengyelországban. A csehszlovák kormány ezen a téren óvatosabb volt: a Franciaországgal 1924. januárban kötött szerződés nem tartalmazott utalást a katonai kérdésekre, így a hírszerzésre sem. Mindez azonban nem akadályozta az illetékes szervezetek tényleges együttműködését, amely főként szóbeli megállapodásokon alapult. Az 1920-as évektől ugyanis a *Deuxième Bureau* rendszeresen osztott meg a csehszlovák féllel Németországra vonatkozó információkat.

Ennek háttérében a szövetségesi elkötelezettség növelésének a szándéka húzóhatott meg. A varsói és a prágai vezetés azonban túlságosan szegényesnek ítélte az átadott francia értesüléseket. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal szintén létesültek titkosszolgálati kapcsolatok, amikor 1919-ben a jugoszláv hírszerzés vállalta, hogy információkat ad át a belgrádi francia egységnek Olaszországról és a balkáni államokról.³⁵

A gazdasági behatolás

A világháborús tapasztalatai nyomán a francia kormányzat a kelet-közép-európai jelenléte megerősítéséhez a gazdasági eszközöknek kitüntetett szerepet szánt.³⁶ Már az első világháború végén létezett az a francia kormányzat által kidolgozott gazdasági program, amelynek fő célja az ország energetikai függetlenségének elérése volt, főként a szén és a kőolaj vonatkozásában. E terv bizonyos külső erőforrások francia ellenőrzését írta elő, célja az ország ellátásának biztosítása és a német beszerzések esetleges zavarása volt.³⁷

Az általunk vizsgált időszakban a Kelet-Közép-Európa felé irányult francia gazdasági expanzió három fő szakaszát különböztethetjük meg.³⁸ Az 1921-ig tartó első időszakban viszonylagos konszenzus volt a gazdasági térfoglalásban részt vevő politikusok, diplomaták, nagyiparosok és bankárok között, a kormányzat képviselőinek erőteljes kezdeményező szerepével.³⁹ Az államkincstár által a szövetségesnek

tekintett kelet-közép-európai országoknak nyújtott kölcsönöket – Csehszlovákia 1919-ben 60 millió, 1924-ben 300 millió frank; Lengyelország 400 millió frank (a szövetségi szerződés 1922-es életbelépése után, 100 millió frankos évi részletben) – feltételekhez kötötték: francia hadianyagok vásárlását kívánták lehetővé tenni. A francia illetékesek számára kezdetben csábító lehetőségnek tűnt, hogy a versailles-i békeszerződés 92., 256. és 297. cikkelye engedélyezte a lengyelek, a csehek és a románok számára, hogy – a tulajdonosok kártalanítása mellett – felszámolják a német vállalatokat. A tökehiánnyal küszködő, de a német gazdasági függőséget lazítani kívánó új államok a céljuk véghezviteléhez gyakran külföldi tőke bevonását igényelték. A franciák pedig az illetékes kormányokkal történt megegyezésektől a szóban forgó vállalatokban való részesedést reméltek. A Párizs számára kedvező jogi lehetőségek kiaknázását a rendelkezésére álló anyagi eszközök elégtelensége mellett az is akadályozta, hogy Varsó és Prága nagy óvatosságot mutatott a számára továbbra is döntő fontosságú gazdasági partner, Berlin ügyében.⁴⁰

Az 1921 és 1924 közötti éveket a nagyipari szereplők domináns fellépése jellemzi. A háború során egyes ipari csoportok a hadiszállítások révén magas profitot szereztek, pénzügyileg megerősödtek. A bankok rendelkezésére álló „pénzügyi fegyver” az elpusztított területek újjáépítésének finanszírozási igényei, az erősödő infláció és a háború előtti hitelkihelyezések nagy részének (így

az oroszországinak) az elvesztése következtében átmenetileg meggyengült. Az ipari tőke viszont, amely jelentős mértékben önfinanszírozóvá vált, kifejezte kelet-közép-európai terjeszkedési szándékát, amelyhez a francia állam fokozott külpolitikai támogatását igényelte.⁴¹ A Schneider-csoport kiterjedt céghálót alakított ki: Csehszlovákiában megszerezte a **Škoda gyár részvényeinek** 73 százalékát, Ostrava bányáinak többségét és a třineci (Teschen) kohászati üzemeket. Kisebbségi részesedést vásárolt a lengyel Hutą Bankową kohászati egységekben és bankokban (az osztrák Bodencredit és a magyar Általános Hitelbank). 1920. áprilisban a Schneider-csoport a *Banque union parisienne* befektetési bankkal holdingtársaságot hozott létre, *Union européenne industrielle et financière* néven. A *Paribas* bank pedig többségi tulajdonrészt vásárolt a franciásított *Länderbank*ban, amely a *Banque des pays de l'Europe centrale* nevet vette fel.⁴² A francia gazdasági fejlődés új jelensége lett az iparvállalatok és a befektetési bankok ennyire szoros együttműködése.⁴³

Az 1924-ben kezdődő harmadik periódusban azonban kiéleződtek az ellentétek a stabil francia fizetőeszközt igénylő bankok és az inflálódó frankban exportelőnyt látó nagyipar között. A frank 1926-os stabilizálása felértékelte a pénzügyi körök szerepét, újra a külpolitika kezébe adva a külföldi hitelnnyújtás fegyverét.⁴⁴ A francia bankok – a jegybank vezényletével és kezdeményező szerepével – bekapcsolódtak Kelet-Közép-Európa pénzügyi

stabilizálásába, és irányító szerepet játszottak 1929-től a román lej, 1933-tól a jugoszláv dinár megerősítésében.

Émile Moreau, a *Banque de France* kormányzója kifejezetten azt ajánlotta Raymond Poincaré miniszterelnöknek, hogy a francia jegybank megnövekedett erőforrásait állítsák a kelet-közép-európai befolyásszerzés szolgálatába. A francia kormányfő és a pénzügyminisztérium a pénzügyi expanzió és a feltételekhez kötött hitelek stratégiájának újraindítását remélte az ügylettől (vasúti berendezések megrendelése 250 millió frank értékben). A *Quai d'Orsay* és a hadügyminisztérium főként a kisantant hadseregeinek a megerősítését tartotta szem előtt, melynek részeként jelentős francia hadiipari megrendelésekről is tárgyaltak a román vezetéssel. A francia jegybank szigorúan ortodox pénzügyi stabilizációs terve viszont két másik célt tűzött ki: a román költségvetés egyensúlyát és a lej szabad konvertibilitását. A *Banque de France* Bukarestbe küldött képviselői a Román Nemzeti Bank igazgatótanácsában ülve az államháztartás egészét az ellenőrzésük alatt tartották. Úgy ítélték meg, hogy a román hadiipari megrendelések fenyegetik a költségvetés egyensúlyát, és fokozatosan leállítottak minden katonai jellegű utalást. Ezzel egyrészt keresztülhúzták a francia diplomácia és hadiipar számításait, másrészt elidegenítették a francia szövetségtől a román uralkodó köröket.⁴⁵

Az 1920-as évek folyamán Kelet-Közép-Európába befektetett francia tőke 23-24 milliárd Poincaré-féle konszolidált

frankra becsülhető. Ez a külföldön elhelyezett francia vagyon 25 százaléka, ami hozzávetőleg megegyezik az első világháború előtt Oroszországba telepített tőke arányával. Míg Lengyelországban és Jugoszláviában Franciaország számított a legnagyobb külföldi befektetőnek, Csehszlovákiában és a román kőolajiparban a második helyen állt, Nagy-Britannia mögött.⁴⁶ Párizs tehát – a brit és az amerikai tőkével versengve – jelentős finanszírozónak számított a régióban. Fontos azonban, hogy rámutassunk a politikai cselekvőképességet is erőteljesen behatároló gyengeségekre. Franciaország pénzügyi teljesítőképessége számos esetben nem tette lehetővé az önálló fellépést, és szüksége volt az angolszász hatalmak támogatására. Erre jó példa a lengyel zloty 1926-os stabilizálása, amikor is a fő szerepet meghagyták az Egyesült Államoknak, noha Lengyelország a francia keleti biztonsági rendszer legfontosabb erősségének számított.⁴⁷

A tőkeexport azonban nem járult hozzá a francia termékek kelet-közép-európai piaci elhelyezéséhez. A feltételekhez kötött hitelek ellenére a Franciaországból importált áruk aránya a négy szövetséges ország egyikében sem haladta meg a 8 százalékot.⁴⁸ A rendelkezésre álló pénzügyi eszközök felhasználásának hatékonyságát rontotta, hogy a kezdeti, viszonylag harmonikus együttműködés után konfliktusok alakultak ki a gazdasági expanzióban részt vevő szereplők között: az állami adminisztráción belül sorozatos vita zajlott a külügyi és a pénzügyi tárca között az erőforrások külföldi

vagy hazai felhasználásáról. Előfordult, hogy egyes parlamenti képvisellel rendelkező érdekcsoportok akadályozták a kabinet akaratának az érvényesülését, mint például a Lengyelországnak szánt 400 millió frankos kincstári előleg esetében.⁴⁹ A kormányzat és a gazdaság képviselői ellentétbe kerültek egymással, amikor a nemzetbiztonsági szempontok és a profittermelő képesség elsődlegessége csapott össze.⁵⁰ Az ipari és a banktőke érdekei is csak bizonyos ideig tűntek harmonizálhatónak.⁵¹

Az újabb diplomáciai őrhelyek és a nemzetiségek kérdése

A francia jelenlét hosszú távú biztosítására irányuló szándékot mutatta az újabb konzulátusok nyitása Kelet-Közép-Európában, mindenekelőtt a győztes utódállamok területén, így Pozsonyban és Kolozsvárott. 1922-ben Temesvárott konzuli, Kolozsvárott pedig kereskedelmi kirendeltség létesült. Az új diplomáciai őrhelyek a gazdasági és kulturális behatolás elősegítésén túl rendszeresen tájékoztatták a párizsi központot a helyi kisebbségek helyzetéről, amelyet fontos biztonságpolitikai kérdésként kezeltek. Nem véletlenül.

Amint korábban arról már szó volt, az első világháború utolsó időszakában és a Párizs környéki békeszerződések megalkotásakor kikristályosodott francia biztonságpolitikai koncepció alapján Németország hátában egy életképes, erős államokból álló szövetségi rendszert kívánt létrehozni a párizsi kormányzat.

Egy francia külügyminisztériumi beszámoló szerint a béketárgyalások kezdetén csupán az amerikai küldöttség állt az etnikai elv alapján, de nem volt nehéz meggyőzni őket arról, hogy a szövetségeseknek a kelet-közép-európai baráti országok gazdasági és stratégiai érdekeit kell elsősorban szem előtt tartaniuk. Ennek folyományaként jöttek létre a jelentős nemzeti kisebbségeket magukban foglaló többnemzetiségű államok.⁵² Azonban ezek az országok a békeszerződésekben lefektetett kisebbségvédelmi szabályokat rendszeresen megsértették. A nemzetállami koncepcióból következően viszont a Nemzetek Szövetsége a nemzeti kisebbségek tagjai esetében csupán az egyéni jogait biztosító szerződésekre vállalt garanciát, nemzeti vagy etnikai csoportként pedig azok alapján nem léphettek fel. Az állampolgárság (*citoyenneté*) francia ihletésű elve szembekerült azonban a német gyökerű romantikus hagyománnyal, az etnicitás elvével, ami jelentős mértékben gátolta az újonnan létrejött államok stabilizálódását.⁵³

A nemzetközi szerződésekben foglalt előírások (pl. az anyanyelv használatának lehetősége az alapfokú oktatásban és a közigazgatásban) betartását számos esetben nem vette komolyan a francia külpolitika. A központosító köztársasági hagyományok nevében például nem kívánta megakadályozni a Varsó által a vilniusi régióban a litvánok ellen 1919-től folytatott, erőltetett lengyelesítési programot.⁵⁴ A francia diplomaták a szövetséges Csehszlovákia és Románia államrendjét potenciálisan veszélyeztető

elemnek tekintették a felvidéki és az erdélyi magyarságot is. Különösen ellenséges hangon írtak a magyar ajkú zsidó lakosságról. 1928-ban például egy kolozsvári konzuli jelentésben a „judeo-magyar mézeshetek” kifejezés szerepel, helytelenítve az erdélyi zsidók magyarbarát érzelmeit. A külügyi jelentések a többségi nemzethez tartozó, de szeparatista célokat megfogalmazó mozgalmakat – mint amilyen Andrej Hlinka Néppártja volt Szlovákiában, illetve Iuliu Maniu Nemzeti Pártja Erdélyben – szintén destruktív elemeknek minősítették.⁵⁵ Az 1920-as években a nagyrészt ellenséges államnak tekintett Magyarország megnyerésére jóval kisebb energiát fordított a francia külpolitika.

Francia–magyar kapcsolatok

Bár az 1920-as francia–magyar közlelés hónapjaiban jelentős magyar gazdasági koncessziók megszerzésére (pl. a Hitelbank esetében, illetve a csepeli szabadkikötő megépítésére) nyílt kilátása, 1921-ben magyar-francia gazdasági kamara jött létre, és 1925-ben kereskedelmi szerződést is kötött a két ország, a francia tőke magyarországi pozíciói jóval alatta maradtak a szomszédos államokban elért szintnek. Volt néhány banki részesedésük, és a Weiss Manfréd Művekben licenccben gyártottak francia repülőgépmotorokat. A kétoldalú kereskedelmi áruforgalom magyar viszonylatban sohasem emelkedett 4 százalék fölé, hazánk részesedése a francia piacon pedig csak ezrelékekben volt kifejezhető. A két ország

piaca nem egészítette ki egymást. Párizs nem vett részt a Magyarországnak nyújtott népszövetségi kölcsönügyletben, és 1931-ig nem nyújtott jelentősebb pénzügyi segílyt sem.⁵⁶

A világháborús ellenség, a térség francia biztonságpolitikájában nagyrészt érdektelennek tűnő Magyarországon a vizsgált időszakban alig beszélhetünk francia katonai jelenlétről. A fegyverellátás és a stratégiai egyeztetés lehetőségeit eleve behatárolták a trianoni béke katonai korlátozásai. A francia hírszerzés itt igen alacsony határfokkal működött. Az 1920-as évek utolsó harmadáig katonai attasé sem dolgozott a budapesti francia diplomáciai misszión.⁵⁷

A gazdasági és katonai lehetőségek szűkösségét tekintetbe véve, a kulturális eszközök bizonyultak a magyarországi francia befolyás legígéretesebb hordozóinak, bár az 1920-as évek utolsó harmadáig ez a terület is csak igen szerény eredményeket könyvelhetett el. A budapesti francia követség támogatta az 1895-ben – az *École Normale Supérieure* mintájára – kialakított Eötvös Kollégiumot, és elősegítette egyetemi lektorok küldését. Az érdeklődők igénybe vehették az *Alliance française* nyelvtanfolyamait és könyvtárait. A követség maga is szervezett nyelvórákat. Hozzájárultak az Aurélien Sauvageot-féle magyar–francia szótár kiadásához is. A magyar szellemi élet kiválóságai közül többen részesültek francia kitüntetésben: 1927-ben az író Heltai Jenő és Molnár Ferenc, 1931-ben a zeneszerző Bartók Béla és a költő Babits Mihály a becsületrendet vehette át.

A Franciaországban tanuló magyar ösztöndíjasok száma jelentősen megnövekedett: míg 1921–1922-ből csupán kettőről van tudomásunk, 1927–1928-ban már 43, 1930–1931-ben pedig 323 diák élt a lehetőséggel.

Párizs Magyarországon is igyekezett a sajtó útján a francia érdekeknek megfelelően hangolni a közvéleményt. Számos újság és újságíró jelentkezett – anyagi ellenszolgáltatás ellenében – erre a feladatra. *A Nap* című bulvárlap például egyenesen a francia hírszerzés helyi képviselőjéhez fordult ajánlatával. 1922 és 1924 között az *Echo du Danube* címmel megjelent, rövid életű napilapot finanszírozta a követség. 1929-től a világháborúig adták ki a francia külügyminisztérium által szintén szponzorált *Gazette de Hongrie* elnevezésű hetilapot. A magyar kormányzat által 1931-ben létesített *Nouvelle Revue de Hongrie*-t a *Quai d'Orsay* is támogatásra érdemesnek minősítette.⁵⁸

Megfigyelhetjük tehát, hogy a francia külpolitika kulturális, katonai és gazdasági téren egyaránt igyekezett befolyása alá vonni Kelet-Közép-Európát, különösen a szövetségesként számon tartott országokat. Hogy az erre fordított – francia viszonylatban jelentős – anyagi források biztosították-e hosszú távon Párizs dominanciáját, az csak az 1930-as évek megvárosításai idején derült ki. A helyi befolyásszerzés módszereinek felvázolása után figyeljük meg a francia kormányzatnak a térségünkkel kapcsolatban tett további politikai lépéseit, a német–francia viszony fentebb jelzett három szakaszát alapul vevő csoportosításban!

Francia külügyi koncepciók és lépések

1920–1925

Az 1920-tól 1925-ig tartó első időszakban a francia külpolitika homlokterében Kelet-Közép-Európában is a Párizs környéki békerendszer megerősítése, konzerválása állt. E törekvés erősítette a térségbeli *status quo* fenntartásában szintén érdekelt, Franciaország által korábban is támogatott államokkal való együttműködést. E politika kezdőpontjának a *Quai d'Orsay* vezetésében a magyar–francia közeledés kudarca nyomán, 1920 őszi végbement változásokat tekinthetjük. A magyarbarát Maurice Paléologue helyett ugyanis a Clemenceau-hoz és Stephen Pichon korábbi külügyminiszterhez hasonlóan nacionalista eszméket valló, Edvard Benešsel baráti kapcsolatot ápoló Philippe Berthelot lett a főtitkár.

Berthelot nem kívánt egyezkedni az egykori világháborús ellenséggel, inkább Magyarország szomszédjainak akkoriban formálódó szövetsége, a kisantant támogatása mellett döntött, hogy ily módon erősítse a kelet-közép-európai francia befolyást. A Magyarország elleni szövetség létrehozásán fáradozó csehszlovák külügyminiszter tervein túllépve, a francia külügyi főtitkár azt javasolta, hogy Lengyelországot is vonják be a szervezetbe. A francia kormányzat Romániát is igyekezett rábírní a magyarellenes csoportba való belépésre.

E következetes vonalvezetés csak 1921 tavaszán látszott rövid időre megfogyni, amikor Aristide Briand miniszterelnök

– egyes híresztelések szerint – a kuliszszák mögött bátorította Habsburg IV. Károlynak a magyar trónra való visszatérési kísérletét. Attól remélte volna ugyanis egy Németországgal is dacolni képes, erős dunai konföderáció létrejöttét. Annyi bizonyos, hogy amikor nyilvánvalóvá vált a vállalkozás kudarcra, Briand határozottan cáfolta, hogy bármi szerepe is lett volna az ügyben. A Habsburg-restauráció megakadályozása, valamint a trianoni és neuillyi békeszerződések védelme érdekében végül Románia szerződést kötött Csehszlovákiával és Jugoszláviával, s létrejött a kisantant. A második királypuccs idején, 1921 októberében viszont a francia diplomácia már teljes súlyával támogatta a kisantantba tömörült államok tiltakozó akcióját, és a párizsi nagyköveti konferencián Briand és Berthelot azok valamennyi követelésének a teljesítését szorgalmazta. A britek fellépése nyomán azonban csak a Habsburg-ház trónfosztására vonatkozó pont teljesítését írták elő a magyar vezetésnek.

Magyarország népszövetségi kölcsönigénye kapcsán, 1923-ban a francia diplomácia újabb lehetőséget kapott a kisantant államainak támogatására. A kölcsön megszerzéséhez ugyanis a jóvátéti bizottság engedélye, illetve a háborús károk megtérítése érdekében lefoglalt magyar állami bevételek egy részének a felszabadításához szükséges jóváhagyása is kellett. Ezt az engedményt azonban Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – valamint a hozzájuk csatlakozó Franciaország – nem kívánta megadni. Végül a bizottság francia elnökének, Louis

Barthou-nak a befolyásos szavazata nyomán elutasították a magyar kérelmet. A francia álláspontot a kisantant országaival való kapcsolat erősítésének szándékán túl az motiválta, hogy a magyar kérés teljesítése precedenst szolgáltathatott volna a német jóvátétel ügyében. Brit tanácsra azonban a magyar kormány újabb kölcsönkérelemmel fordult a Nemzetek Szövetségéhez, amelynek megadásához végül – brit pénzügyi nyomásra – az utódállamok is hozzájárultak. A brit aktivitás ellensúlyozása, valamint a térség egészének a francia érdekeknek megfelelő stabilizálása céljából a *Quai d'Orsay* támogatta a Magyarország és a kisantant kapcsolatai rendezésére 1923-ban megindult tárgyalásokat.⁵⁹

Kelet-közép-európai befolyásának fokozása érdekében a francia kormányzat szövetségi szerződést kívánt aláírni a régió barátinak tekintett államaival. Ezt azonban hátráltatta, hogy míg Franciaország elsősorban Németországgal szemben keresett támaszt, addig a térség államai általában más fenyegetésekkel szemben (vagy mással szemben is) kívánták magukat biztosítani. E biztonsági igények kielégítésére azonban Franciaország igen kevéssé volt hajlandó. Lengyelországnak például a Szovjetunió ellen is meg kellett védenie magát, a szovjet–lengyel határral kapcsolatban azonban Párizs nem kívánt kötelezettséget vállalni. Miután ezt tudomásul vette és elfogadta a lengyel kormány, 1921-ben megszületett a francia–lengyel szövetség, amelyet Franciaország keleti védelmi rendszerének legfontosabb erősségként tartottak számon.

A német veszéllyel szemben szintén stratégiai jelentőségű Csehszlovákia vezetői azonban nehezebben álltak kötélnék, mert nem akarták emiatt a kapcsolataikat elrontani Nagy-Britanniával és a weimari Németországgal. Benešék a magyar–csehszlovák határ biztosítását kérték Párizstól ráadásként, amit viszont a francia külügy nem akart megadni. Így a francia–csehszlovák barátsági és szövetségi szerződés aláírására csak 1924 januárjában került sor.

A Romániával és Jugoszláviával való szerződéses viszony létesítése még nagyobb nehézségekbe ütközött, tekintve hogy azok egyáltalán nem érezték a Németország elleni védelem szükségét. Bukarest (Besszarábiával összefüggésben) főként a Szovjetuniót, míg Belgrád Olaszországot tekintette ellenfelének. Hosszas alkudozás után a francia kormány végül vállalta, hogy elismeri Besszarábia Romániához tartozását – megerősítve az 1920-ban aláírt, de mindaddig nem ratifikált párizsi protokollt –, és nem provokált támadás esetén hadianyag és katonai misszió küldésével támogatja Romániát. E kötelezettségvállalásra az készítette Párizst, hogy a román vezetés közben Olaszországgal is tárgyalt, és félő volt, hogy az ország olasz befolyás alá kerül. Végül 1926-ban parafálták a francia–román szerződést. A jugoszlávokkal való tárgyalás még tovább, 1927-ig húzódott. A jugoszláv kormányzat ugyanis Olaszországgal is kereste a megegyezést: egy francia–olasz–jugoszláv megállapodásban gondolkodott. A Párizssal kötendő kétoldalú szerződés aláírását csak az után

vállalták, hogy felismerték, Róma nem kíván velük megegyezni, és országuk bekerítését készíti elő.⁶⁰

Kelet-Közép-Európa stabilizálása, a szövetségi rendszer kohéziójának növelése érdekében a francia külpolitika igyekezett egymáshoz közelíteni a térségbeli partnereit. Ennek eredményeként szerény jelentőségű kétoldalú egyezmények jöttek létre Lengyelország és Csehszlovákia (1925. április, Varsó [ratifikálása: 1926. április]), valamint Lengyelország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között (1926. szeptember, Genf [ratifikálása: 1928. május]). Párizs általában a térség egyes baráti kormányai által kezdeményezett regionális szövetségeket is érdekében állónak tekintette, ahogyan ez a Lengyelország és Románia között 1921. márciusban megkötött bukaresti szerződés, illetve az 1920–1921 folyamán Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia közt született kétoldalú egyezmények révén magyarelleses céllal létrejött kisantant esetében egyaránt megfigyelhető.⁶¹

E „keleti” szövetségi szerződésrendszer hozadéka a francia biztonságpolitika szempontjából erősen kétséges volt. Katonai segítségnyújtást kilátásba helyező egyezségről ugyanis csak a francia–lengyel megállapodás esetében beszélhetünk, de annak kapcsán is csak megszorításokkal. Romániával és Jugoszláviával legfeljebb csak konzultációs kötelezettség állt fent, a kölcsönös érdeklődésre számot tartó kérdésekben. Franciaország és a kisantant mint szervezet között pedig nem volt szerződéses kapcsolat.⁶²

A kelet-közép-európai francia biztonsági háló egyik leggyengébb eleme a lengyel–csehszlovák viszony volt, amelyet már kezdetben megmérgezett a sziléziai Teschen ügye.⁶³ Mivel a tartomány birtoklásáért folytatott harc mindkét államban a nemzeti eposz része lett, egyik ország kormánya sem vállalta a saját közvéleményének a megbékélés érdekében történő lecsendesítését.⁶⁴ A lengyel kormányok erős gyanakvással tekintettek a csehszlovák–szovjet közeledésre, míg a csehszlovák vezetés bizalmát csökkentette a lengyel–német viszony szorosabbra fűzése.⁶⁵

A súlyos szembenállás ellenére Franciaország kitartóan törekedett annak feloldására.⁶⁶ Párizs úgy látta, hogy a két ország – a pánszlávizmus, a védelmi és gazdasági érdekek, valamint a francia kötődés miatt – elvileg egymás természetes szövetségesei. A szemben álló felek pedig igyekeztek a francia külügyet felelőssé tenni az előnyös rendezés elérésében. Franciaország minden elhárító gesztusát e békéltető szerepében való kötelessége elmulasztásaként értelmezték. Noha sem lengyel, sem csehszlovák részről nem vitatták a franciák által ajánlott biztonsági rendszer létjogosultságát, az ellentétek félretételét nem tekintették sem elsődlegesnek, sem aktuálisnak. Ennek fő oka, hogy Párizsban féltek az egyértelmű, automatikus katonai segítségnyújtással járó bilaterális kötelezettségvállalástól – bár az valódi alapja lehetett volna egy szilárd francia–lengyel–csehszlovák biztonsági háromszög létrehozásának.⁶⁷

A korábban leírt, jelentős francia gazdasági és katonai jelenlét sem volt elégséges a térség közvetlen irányításához. Franciaország így főként annak köszönhető Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia feletti befolyását, hogy az egyetlen nagyhatalom volt, amely következetesen ragaszkodott a Párizs környéki békék csorbítatlan fenntartásához.⁶⁸ E politika határozta meg a francia külügy Magyarország irányába tanúsított magatartását is. François de Carbonnel francia követ a kinevezésekor, 1924 márciusában erőteljesen magyarelles instrukciókkal érkezett Budapestre. „A Franciaország és Magyarország közti normális kapcsolatok fenntartásának lényegi feltétele, hogy az ország lojálisan teljesítse a trianoni béke kikötéseit. Ennek következtében az ön elsődleges feladata az lesz, hogy figyelmesen felügyelje annak végrehajtását, és támogatást nyújtson az annak ellenőrzésével megbízott szövetségesközi szervezeteknek” – írta Poincaré miniszterelnök és külügyminiszter.⁶⁹ A két ország politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatai igen alacsony szinten maradtak az 1920-as évek utolsó harmadáig.

1925–1929

Az 1925 októberében aláírt locarnói szerződés vezette be az e tanulmányban elemzett időszak francia KKE-politikájának második szakaszát. A megállapodás – a britek által támogatott német terveknek megfelelően – nem tartalmazott nagyhatalmi garanciát Németország keleti határaitra vonatkozóan. E kérdéssel csak egy

mellékletként szerepelt döntőbíróági egyezmény foglalkozott, amelyet Németország kötött Franciaországgal, Belgiummal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával. A szerződéshez egy francia–lengyel és egy francia–csehszlovák szövetségi megállapodást is csatoltak. Párizs e gesztusok révén próbálta a német keleti határokra vonatkozó további tárgyalásokat ösztönözni. A brit kormány azonban továbbra sem volt hajlandó kötelezettséget vállalni Európa keleti felével kapcsolatban.⁷⁰

Új helyzet alakult tehát ki a térségben: Csehszlovákiának szembe kellett néznie a német fenyegetéssel. Ennek hatására Beneš közeledett Lengyelországhoz, a kisantantba történő felvételét viszont – az ismételt francia szorgalmazás ellenére – továbbra sem fogadta el. Románia és Jugoszlávia, távol érezvén a német veszélyt, nem támogatta Prága törekvéseit, amelyek a kollektív biztonságnak a német keleti határokra való kiterjesztését célozták. Franciaország azonban továbbra is azon munkálkodott, hogy Kelet-Közép-Európában a nyugati hatalmak által is szavatolt biztonsági zónát alakítson ki. De a brit passzivitás és a magyar elutasítás nem tette lehetővé a tárgyalások folytatását.

A locarnói szerződés nyomán meggyengült régióinkban a francia hegemonia. A békés revízió lehetőségét nyitva tartó Nagy-Britannia befolyása szintén csökkent. Megkezdődött viszont Németország egyre fokozódó gazdasági behatolása, amelyet a francia diplomácia csak élénk figyelemmel tudott kísérni,

érdemi befolyásolására nem volt ereje.⁷¹ A nemzetközi szintéren Párizs továbbra is a kisantant államait támogatta Magyarországgal szemben. Többek között a Harold Rothermere brit sajtómágnás nevéhez fűződő, a trianoni béke etnikai alapú területi revíziójáért indult 1927-es kampánnyal szemben, illetve az ún. frankhamisítási ügyben és az 1928. januárban kirobbant szentgotthárdi ügyben is.⁷² (Ez utóbbi során Magyarországra érkező olasz fegyverszállítmányt találtak az osztrák vámosok.) Abban az időben a brit külpolitika már távol tartotta magát térségünk problémáitól.

Az 1920-as évek utolsó harmadában, a német–francia enyhülési folyamattal összefüggésben, közeledés figyelhető meg a francia–magyar kapcsolatokban is. A *Quai d'Orsay*-n ugyanis arra a felismerésre jutottak, hogy a potenciális német veszéllyel szemben a kisantant mellett Magyarország is szerepet játszhat a francia biztonságpolitikában. Bethlen István magyar miniszterelnök 1929-es párizsi látogatása előrelépést jelentett a kétoldalú viszonyban: bár a revízió kérdésében továbbra sem jutott egyetértésre a vendéglátóival, a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztését közös érdeknek ismerték el. Rövidesen kisebb francia kölcsönszerződés aláírására is sor került.⁷³

1929–1932

Az 1929 októberében kitört világgazdasági válság új szakaszt nyitott Franciaország KKE-politikájában is. Térségünk

zömében ingatag gazdasági és politikai alapokkal rendelkező államai a válság hatására különösen súlyos helyzetbe kerültek. Az egyes országok a növekvő külső és belső államadosságuk, súlyosbodó költségvetési hiányuk miatt egymás után többé-kevésbé fizetéképtelenné váltak.⁷⁴ S mivel a gazdasági együttműködésre irányult kísérleteik nem vezettek eredményre, még inkább igényelték a külső, nagyhatalmi támogatást. A régiót 1929-ig jellemző francia–olasz–brit rivalizálásba az addigra jelentősen megnövekedett gazdasági súlyával bekapcsolódott az 1920-as évek közepe óta lassan, de módszeresen terjeszkedő Németország is. A kelet-közép-európai gazdasági erőviszonyokra jellemző, hogy 1929-ben a térségbe irányult német export 60 millió font sterling volt, míg Franciaországé és Nagy-Britanniáé ennek csak a hatoda. A francia külpolitika illetékeseit aggodalommal töltötte el, hogy Berlin a gazdasági hatalmát egyre inkább politikai befolyása erősítésére használta fel. A gazdasági válság tovább növelte Németország térségbeli szerepét, ugyanis az egyetlen olyan nagyhatalom volt, amely a Duna menti államok mezőgazdasági termékei számára felvevőpiacot tudott biztosítani. Franciaország elemi nemzetbiztonsági érdeke volt, hogy Kelet-Közép-Európa gazdasági és politikai stabilizálásával, befolyásának növelésével megállítsa a német gazdasági és politikai expanziót.⁷⁵

1930–1932-ben a francia külügy több kísérletet tett a válságos kelet-közép-európai helyzet megoldására. Először a korábbi, a dunai konföderációra vonatkozó

tervekhez hasonló, a térség minden államát – tehát az egykori győzteseket és veszteseket egyaránt – tömörítő, szoros gazdasági integrációt javasolt. A Németországgal való gazdasági kapcsolataikat féltő államok, valamint Berlin és Róma ellenállása azonban gyorsan megghiúsította ezeket az elképzeléseket.

Még az előző szakaszban született meg az 1929. szeptember 5-én, a Nemzetek Szövetségének ülésén Briand által ismertetett páneurópai terv. Az „európai kapitalista államok közötti érdekközösséget” hangsúlyozó kezdeményezés politikai és gazdasági téren egyaránt szoros együttműködést javasolt. A Kelet-Közép-Európában való alkalmazhatóságát azonban erősen csökkentette, hogy főként az ipari államok érdekeit tartotta szem előtt, így a térség agrárállamai, mint Jugoszlávia és Románia, hamar megfogalmazták az ellenérzéseiket. Bár az iparosodott Csehszlovákia külügyminisztere, Beneš kezdetől fogva buzgón támogatta a francia elképzelést, sőt annak politikai hasznáról átmenetileg még a kisantantbeli partnereit is sikerült meggyőznie, Németország, Olaszország és Nagy-Britannia ellenállása miatt a páneurópai vízió gyorsan lekerült a nemzetközi politika napirendjéről.⁷⁶

Az 1931 márciusában bejelentett német–osztrák vámuniós tervet, amely vélhetően a politikai *Anschluss*t készítette volna elő, Franciaország biztonságpolitikai okokból a leghatározottabban ellenezte, és Olaszországgal együtt kulcsszerepet játszott annak megakadályozásában.⁷⁷

Az 1931 második felére formát öltő Beneš-féle rendezés öt dunai állam – Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia és Románia – vámunióját és gazdasági együttműködését javasolta, a nagyhatalmak kizárásával. Később egy preferenciális rendszer bevezetésével is beérte volna a csehszlovák külügyminiszter, akinek fő törekvése a kelet-közép-európai német befolyás visszaszorítása volt. A hasonló célokat megfogalmazó francia kormányzat támogatta a tervet, a többi nagyhatalom azonban ellene volt, így ez is rövid időn belül megbukott.

1932 januárjában tették közzé Nagy-Britannia vámuniós tervét, amely a dunai térség kis államainak politikai együttműködését, nemzeti ellentéteik feloldását szolgálta volna. Megvalósulása esetén hozzájárult volna a kelet-közép-európai brit gazdasági pozíciók és befektetések védelméhez is. A kisantant államaival, valamint Németországgal és Olaszországgal ellentétben Franciaország nem kifogásolta a felvetést. A francia illetékesek azonban attól tartottak, hogy a terv csak átmenetileg oldja meg a térség problémáit, és London Duna-medencei aktivitását sem nézték jó szemmel.⁷⁸

1932 márciusában a francia kormány újabb – az eddig ismertetteknel nagyobb szabású – rendezési elképzeléssel állt elő. André Tardieu miniszterelnök és külügyminiszter Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Magyarország és Ausztria preferenciális elveken alapuló – eleinte gazdasági, később politikai – kooperációját szorgalmazta. A francia

befolyást a terv megvalósítását elősegítő kölcsön biztosította volna.⁷⁹ Az elképzelés érdekessége, hogy különösen nagy súlyt helyezett Magyarország megnyerésére. Ennek előzményeként a francia külügy az 1920-as évek végétől több politikai gesztust is tett Magyarország felé. (1929-ben Franciaország a románnal szemben a magyar álláspontot támogatta az optáns birtokosok kártalanítása ügyében. A jóvátételek kérdéséről szóló 1930-as hágai konferencián a francia diplomácia a rendezés érdekében párbeszédre szólította fel Beneš-t és Bethlent. 1931. júniusban a francia kormányzat lépéseket tett a magyar búza franciaországi importjának megkönnyítésére, augusztusban pedig újabb kölcsönszerződést írt alá a magyar kormánnyal.) A Tardieu-terv Magyarország pénzügyi megerősítését is támogatta. A megindult csehszlovák–magyar párbeszéd jegyében Beneš javaslatára Párizs újabb nagy összegű kölcsönt ajánlott fel Budapestnek, amit Románia és Jugoszlávia természetesen nehezményezett. Bár a magyar hivatalos körök kezdetben lelkesen fogadták a francia ajánlatot, Gömbös Gyula 1932. októberi miniszterelnöki kinevezése megakadályozta a kisantant államaival való regionális együttműködés továbbépülését.

Olaszország és Németország fellépése pedig ennek az újabb integrációs tervnek is a végét jelentette. E két, a regionális együttműködésben nem érdekelt ország megerősödött kelet-közép-európai helyzete eleve kilátástalanná tett minden hasonló kezdeményezést a térségben.⁸⁰

Következtetések: változatlan paradigma – változó módszerek

Franciaországnak az 1918-ra megfogalmazódott, németellenes kelet-közép-európai biztonsági rendszer kiépítését előíró paradigmája tehát a háborút követő évtized során is érvényben maradt.⁸¹ Változás abban mutatkozott, hogy a Szovjetunió egyre kevésbé szerepelt benne potenciális veszélyforrásként. A németellenes célok megvalósításának módjában két változat volt elkülöníthető. Az ismertett időszak legnagyobb részében a csak a győztes utódállamokra, az ún. „pillérekre” alapozó irányzat uralkodott, amely Lengyelország támogatása mellett a kisantant országaival kívánta a kapcsolatokat erősíteni. Időről időre hangot kaptak azonban a *Quai d’Orsay*-n a KKE egészének gazdasági és esetleg politikai integrációját szükségesnek tartó nézetek is (a magyarországi Habsburg-restauráció titkos támogatása 1921-ben, az 1930-as dunai konföderációs elképzelés, a Tardieu-terv). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy mindkét irányzat kizárólag a Párizs környéki békék által meghatározott kereteken belül gondolta megvalósíthatónak a kibontakozást. A határok megváltoztatására a rugalmasabb, regionális együttműködést preferáló csoport sem látott lehetőséget.

Volt azonban a francia külügynek egy másik, ennél is nagyobb horderejű dilemmája a nemzetbiztonsági érdekei védelmével összefüggésben: a kelet-közép-európai „kisszövetségeseire” támaszkodjon inkább, vagy az európai

nagyhatalmakkal keressen szorosabb kapcsolatot? 1920-ban elsősorban az előbbire láttak lehetőséget, hiszen Németországgal potenciális ellenségként számoltak, az egykori orosz szövetséges kiesett, Nagy-Britannia pedig nem vállalta a szorosabb elköteleződést.⁸² A későbbiek során azonban a francia kormány külpolitikai lépéseiből a nagyhatalmakkal való partneri együttműködés elsődlegessége világlik ki. Így például a Németország fegyverkezési egyenjogúságát rögzítő, 1932. decemberben aláírt genfi öthatalmi nyilatkozat idején csak azt követően kérték ki Varsó és Prága véleményét, miután a nagyhatalmak „egymás között” már lefolytatták az érdemi tárgyalásokat. Ahányszor csak választania kellett a Nagy-Britanniával való egyeztetés és a kelet-közép-európai kisszövetségekkel való szolidaritás között, Párizs kivétel nélkül az előbbi mellett tette le a voksát. Ez azt a koncepciót igazolta, hogy az államok számára a nemzetközi érdekérvényesítés döntő eleme a tekintélyes nagyhatalmakkal, az európai koncert egykori tagjaival való partneri viszony. Ezzel magyarázható, hogy Varsó inkább Németország, mint Csehszlovákia felé fordult, míg Prága Lengyelországgal szemben inkább a Szovjetunióval való kapcsolat lehetőségeiről tájékozódott.⁸³

Párizsnak a szövetségesei feletti befolyás biztosítását célzó módszerei a háborús események lezárulása utáni új viszonyoknak megfelelően változtak: a katonai eszközök helyett a gazdasági és a kulturális expanzióra helyeződött a hangsúly. Az újabb konzulátusok felállítására

és a szövetségi szerződések megkötése a hosszú távú berendezkedés igényéről árulkodik. A francia hegemonia biztosításának eszköztárában továbbra is ott szerepelt szövetségeseinek a nemzetközi porondon való támogatása (amennyiben az nem keresztezte a nagyhatalmakkal való együttműködést). Így például Franciaország – 1929-et nem számítva – a román álláspontot segítette a Nemzetek Szövetségében az optáns birtokosok kártalanítási ügyében; az 1922-es genovai konferencián ragaszkodott ahhoz, hogy a kisantant államai és Lengyelország is részt vegyenek minden bizottság munkájában. Mindazonáltal a szövetségesei feletti dominanciát legfőképpen az a tény biztosította, hogy Franciaország volt az egyetlen nagyhatalom, amely következetesen védelmezte a Párizs környéki békék által létrehozott új európai rendet. Ennek megőrzése ugyanis az általa támogatott kelet-közép-európai államoknak is létérdekük volt.

A francia kormányzat által szövetségesnek tekintett KKE-államok főként a gazdaságuk fellendítésében, modernizálásában, valamint a külpolitikai céljaik pártolásában számítottak Franciaországra. Párizs behatárolt gazdasági, pénzügyi és katonai lehetőségei, továbbá a nemzetközi érdekérvényesítési képességeinek az 1925-ös locarnói szerződés megkötése utáni folyamatos csökkenése azonban nem tette lehetővé, hogy szövetségesei igényeit maradéktalanul kielégítse. A hatalma zenitjén álló francia hadsereg az 1920-as évek elején egy vakmerő hadmozdulattal – Németországon

átkelve – közvetlen katonai segítségben is részesíthette volna a kelet-közép-európai szövetségeseit.⁸⁴ Néhány évvel később azonban erre már aligha lett volna képes. Ha a francia érdekek úgy kívánták, pártfogoltjai „feje fölött” is alku-dozott. (Például 1926 végén a francia külügy halogatta, hogy a jugoszlávokkal egyezményt kössön, mert nem kívánta rontani a Mussolinival való kapcsolat-tait.) A kelet-közép-európai partnerek Franciaország befolyásolására használt legfőbb módszere a nagyhatalmak közti lavírozás volt.⁸⁵ A francia álláspont gyengítése érdekében számos esetben Nagy-Britanniához, Olaszországhoz, majd az 1930-as évek elejétől Németországhoz fordultak.⁸⁶

Magyarországra az 1920-as évek utolsó harmadáig a legyőzött, de veszteségeibe bele nem törődő, szigorúan a trianoni békeszerződés regulái között tartandó ellenséges államként tekintett a francia külpolitika. Az évekig igen alacsony szintű politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok 1927 után élénkültek meg. A francia fél Magyarországnak a Németországgal szembeni potenciális biztonságpolitikai szerepét, majd a francia befolyás alatt álló dunai térség integrációjában betöltendő helyét latolgatta. A magyar kormányzat nyitottságát az egyoldalú német és olasz orientáció kiegyensúlyozására és a diplomáciai elszigeteltségből való kitörésre irányuló törekvése magyarázza. Francia tőkebefektetéseket és hiteleket is igényelt, és támogatókat kívánt szerezni a revíziós tervei megvalósításához.⁸⁷ A trianoni

határok felülvizsgálatának kérdése jelölte ki a két ország közti közeledés határát: Franciaország az első világháború utáni határokat érinthetetlennek tekintette – ez képezte a szövetségesi kapcsolatai legfőbb alapját is –, a magyar vezetés fő célja viszont éppen azok megváltoztatása volt.

Franciaország és Kelet-Közép-Európa 1920 és 1932 közti viszonyát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Párizs nem tudta a térséggel kapcsolatban kitűzött céljait megvalósítani. A francia kormányzat által megfogalmazott biztonságpolitikai igény, vagyis Németországgal szemben egy erős, hatékony tömb létrehozása, továbbra sem valósult meg. Pedig az angolszász garancia hiányában erősen felértékelődött a térség a francia védelmi politika szempontjából. A régióval kapcsolatos döntések meghozatalánál továbbra is e faktor volt a döntő. Mindvégig fennállt azonban az alapvető ellentmondás a szövetségépítő diplomáciai tevékenység és a védelmi jellegű katonai stratégia között, amely mögött az első világháborús emberveszteség feldolgozatlan traumája – a háborútól, a sok emberéletet veszélyeztető támadó lépésektől való félelem – sejthető.⁸⁸ A francia vezetés kelet-közép-európai mozgásterét csökkentették a korlátozott, a térség védelméhez, illetve stabilizálásához elégtelen katonai és gazdasági lehetőségei, a régió államainak önállósági igényei, valamint a többi nagyhatalom, elsősorban Nagy-Britannia és Olaszország, később pedig Németország térségbeli jelenléte.

Franciaország 1920–1925 közötti, viszonylag jelentős kelet-közép-európai tekintélye 1925-től, a locarnói szerződés megkötésétől folyamatosan és jelentősen csökkent. Az ennek megakadályozására tett intézkedések sikertelennek bizonyultak. Németország viszont 1925-től fokozatosan, a nagy gazdasági világválságtól kezdve pedig rohamosan növelte a térségbeli befolyását, és mindent megtett a francia jelenlét kiszorítása érdekében. E folyamatok még nagyobb lendületet vettek Hitler 1933. januári hatalomra kerülése után.

Jegyzetek

- 1 A cikk a szerző korábban, az OM NKFP 5/020/2001. számú projekt keretében készült tanulmánya vonatkozó részének a jelentősen bővített és átdolgozott változata. Lásd: „Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig”. *Grotius*, <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=LZEOHF>, 2004. 45–60. o.
- 2 Sylvie Monnet: *La politique extérieure de la France depuis 1970*. Párizs: Armand Colin, 2000. 49., 60., 62. o.
- 3 *Uo.* 51., 60. o.; Jean Doise – Maurice Vaïsse: *Diplomatie et outil militaire 1871–1991*. Párizs: Imprimerie Nationale–Seuil, 1992. 324. o.; Roger Price: *Franciaország története*. Budapest: Mecenás, 1994. 214. o.
- 4 Jean-Charles Asselain: *Histoire économique de la France du XVIIIe siècle à nos jours. 2. De 1919 à la fin des années 1970*. Párizs: Seuil, 1984. 25. o. Idézi Majoros István: *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében (1871–1940)*. MTA-doktori disszertáció. Budapest, 2003 (kézirat). 315. o.
- 5 Az 1870-es porosz–francia háborúban elveszített vereség következtében fizetett háborús jóvátétel és az 1900-as évek elejétől növekvő katonai kiadások miatt Franciaország

- államadóssága az iparosodott országoké közül a legmagasabb volt. Ennek következtében a franciaországi adóteher súlyosabb volt, mint az Egyesült Államokbeli, a brit vagy a németországi. A francia kormányok ezért fedezték a háborús erőfeszítéseket inkább kölcsönökből, mint adóemelésből. Denise Artaud: „Reparations and War Debts. The Restoration of French Financial Power, 1919–1929”. In: *French Foreign and Defence Policy, 1918–1940. The Decline and Fall of a Great Power* (szerk. Robert Boyce). London – New York: Routledge, 1998. 88–89. o.
- 6 Monnet: *i. m.* 60–61. o.; Price: *i. m.* 214. o.
- 7 Doise–Vaisse: *i. m.* 324. o.; René Girault–Robert Frank: *Histoire des relations internationales contemporaines*. 2. kötet. *Turbulente Europe et nouveau monde, 1914–1941*. Párizs: Éditions Payot, 2004. 172. o.; Artaud: *i. m.* 89. o.
- 8 Franciaország nemzetközi helyzetének és általában a nemzetközi kapcsolatok szerkezetének az első világháború utáni változásairól lásd Girault–Frank: *i. m.*; Georges-Henri Soutou: *L'Europe de 1815 à nos jours*. Párizs: Presses Universitaires de France, 2007. 181–209. o.; Jean-Claude Allain, Pierre Guillen, Georges-Henri Soutou, Laurent Theis és Maurice Vaisse: *Histoire de la diplomatie française*. 2. kötet. *De 1815 à nos jours*. Párizs: Perrin, 2005. 306–317. o.; Majoros: *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében...* Vö. Majoros István: „Le système des relations internationales et la fin de l’Autriche–Hongrie”. *Le Bulletin de la Société d’Histoire Moderne et Contemporaine*, No. 3–4. (1996). 63–66. o.
- 9 A Franciaországnak fizetendő jóvátétel elvileg a német hadsereg által elpusztított északkeleti területek újjáépítését volt hivatott fedezni. Artaud: *i. m.* 90. o.
- 10 Monnet: *i. m.* 64–66. o.; Doise–Vaisse: *i. m.* 331., 334. o.; Jean-Baptiste Duroselle: *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*. Párizs: Dalloz, 1993. 69–78. o.
- 11 Az amerikai és a brit forrásból származó háborús hitelek összértéke a francia államadósság mintegy 18,5 százalékát tette ki. Artaud: *i. m.* 90. o.
- 12 Soutou: *L'Europe de 1815 à nos jours*. 198–199. o.; Allain, Guillen, Soutou, Theis és Vaisse: *Histoire de la diplomatie française*. 2. kötet. 322–323. o.; Georges-Henri Soutou: „Concert européen, système européen, ordre européen”. *Pour l’histoire des relations internationales. Sous la direction de Robert Frank*. Párizs: Presses universitaires de France, 2012. 571–572. o.
- 13 Monnet: *i. m.* 66–71. o.; Duroselle: *i. m.* 86–87., 93–98. o.
- 14 Doise–Vaisse: *i. m.* 364–365. o.; Monnet: *i. m.* 73–74., 77–78. o.
- 15 Doise–Vaisse: *i. m.* 328–330., 336–346., 355. o.; Allain, Guillen, Soutou, Theis és Vaisse: *Histoire de la diplomatie française*. 2. kötet. 325. o.
- 16 A szovjet tényezőnek a korabeli francia külpolitikában betöltött szerepéről lásd: Frédéric Dessberg: *Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe, 1924–1935*. Bruxelles: PIE–Peter Lang, 2009.
- 17 Az óvatos fogalmazást az indokolja, hogy a kölcsönös katonai-diplomáciai együttműködés szorossága – amint a későbbiekben látni fogjuk – számos kérdőjelet vet fel.
- 18 Doise–Vaisse: *i. m.* 345. o.
- 19 Girault–Frank: *i. m.* 174. o.; Robert Frank: *La hantise du déclin. Le rang de la France en Europe, 1920–1960. Finance, défense et identité nationale*. Párizs: Bélin, 1994. 150. o.
- 20 Ránki György: *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939)*. Budapest: Magvető, 1981. 9–20. o.
- 21 Georges-Henri Soutou: „L’impérialisme du pauvre: La politique économique du gouvernement français en Europe Centrale et Orientale de 1918 à 1929”. *Relations Internationales*, No. 7. (1976). 222. o.
- 22 A nagyhatalmak közül Franciaország hozta létre elsőként a nemzetközi kulturális expanzió intézményrendszerét. London csak jóval később, 1934-ben alapította meg a British Councilt. Girault–Frank: *i. m.* 158. o. Lásd még a francia kulturális diplomácia kezdetéről: Soutou: „Concert européen, système européen...” 374–378. o.

- 23 *Les Affaires Étrangères et le corps diplomatique français*. 2. kötet. 1870–1980 (szerk. Jean Baillou). Párizs: Centre National de la Recherche Scientifique, 1984. 393., 451. o. A francia kulturális diplomácia történetéről általában lásd François Roche – Bernard Pigniau: *Histoire de diplomatie culturelle des origines à 1995*. Párizs: Ministère des Affaires Étrangères – ADFP, La Documentation française, 1995. A két háború közti időszakról lásd: Uo. 39–55. o.
- 24 Girault–Frank: *i. m.* 277. o.
- 25 Bernard Michel: „La présence française en Tchécoslovaquie et en Pologne de l’entre-deux-guerres à la prise du pouvoir par les communistes (1918–1951). In: *Le rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours* (szerk. Olivier Chaline, Jaroslaw Dumanowski és Michel Figeac). Bordeaux: Maison des sciences de l’homme d’Aquitaine et Centre d’Études des Mondes Moderne et Contemporain, 2010. 103. o.
- 26 Ablonczy Balázs: „Francia Közép-Európa-politika a két világháború között”. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában* (szerk. Fedinec Csilla). Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 29. o. Vö. André Godin: *Une passion roumaine. Histoire de l’Institut Français des Hautes Études en Roumanie (1924–1948)*. Párizs: L’Harmattan, 1998.
- 27 Traian Sandu: „La présence française en Europe centrale dans l’entre-deux-guerres”. *Revue d’Europe centrale*, Vol. 3. No. 2. (1995). 147–160. o.
- 28 Majoros István: „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”. In: *A Kárpát-medence vonzásában...* (szerk. Fischer Ferenc, Hegedűs Katalin, Majoros István és Vonyó József). Pécs: University Press, 2001. 300–301. o.
- 29 Michel: *i. m.* 96. o.
- 30 Majoros István: „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”. In: *Magyarország a (nagy) hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára* (szerk. Fischer Ferenc, Majoros István és Vonyó József). Pécs: University Press, 2000. 433–434. o.
- Vö. Antoine Marès: „La faillite des relations franco-tchécoslovaques. La mission militaire française à Prague, 1926–1938”, *Revue d’histoire de la deuxième guerre mondiale*, No. 111. (1978). 46–47. o.
- 31 Majoros: *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében...* 273. o.
- 32 Michel: *i. m.* 96–97. o.
- 33 Majoros: „Az Osztrák–Magyar Monarchia... 436–441. o. Vö. Ádám Magda: *A Kisantant és Európa 1920–1929*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. 17. o.; Catherine Durandin: *A román nép története*. Budapest: Maccenas, 1998. 213–214., 220., 222., 242–243. o.
- 34 Ablonczy: „Francia Közép-Európa-politika...”. 29–30. o.; Ablonczy Balázs: „Barátunk ellensége». Franciaország és a magyar-román viszony, 1920–1940”. In: *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában* (szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla). Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003. 86. o.; Doise–Vaïsse: *i. m.* 325. o.
- 35 Sébastien Laurent: „La France et l’Europe centrale dans l’entre-deux-guerre. Une »Petite Entente« du renseignement?”. In: *Le rayonnement français...* 113–114. o.
- 36 Christophe Laforest: „La stratégie française et la Pologne (1919–1939). Aspects économiques et implications politiques”. *Histoire, économie et société*, Vol. 22. No. 3. (2003). 397. o.
- 37 Soutou: „L’impérialisme du pauvre...”. 227. o.
- 38 A Kelet-Közép-Európa felé irányuló francia gazdasági előretörés szakaszainak bemutatásához Jean Bouvier, René Girault és Jacques Thobie könyvét vettem alapul. Jean Bouvier, René Girault és Jacques Thobie: *L’impérialisme à la Française, 1914–1960*. Párizs: Découverte, 1986. Ennek vonatkozó részét összefoglalta: Frédéric Clavert: „La France, la petite entente et la Pologne: relations économiques et financières de la signature du traité de Versailles à la crise”. *Valahian Journal of Historical Studies*, (2004). 31–46. o.
- 39 Ezt az erőpolitikára alapozó szakaszt részben a következővel együtt nevezi René Girault „katonai-ipari imperializmusnak”, míg

- Georges-Henri Soutou a „szegény imperializmusának”. Lásd Frank: *i. m.* 161–162. o.
- 40 Soutou: „L’impérialisme du pauvre...”. 225–226. o.
- 41 Bouvier, Girault és Thobie: *i. m.* 173–198. o.
- 42 Girault–Frank: *i. m.* 175. o.
- 43 Philippe Marguerat: „Les investissements français dans le Bassin danubien durant l’entre-deux-guerres: pour une nouvelle interpretation”, *Revue historique*, No. 629. (2004). 129. o.
- 44 Girault–Frank: *i. m.* 274–275. o. Lásd még Robert Boyce: „Business as Usual. The Limits of French Economic Diplomacy, 1926–1933”. In: *French Foreign and Defence Policy...* 106–130. o.; Frank: *i. m.* 160–164. o.
- 45 Philippe Marguerat: „Banque de France et politique de puissance dans l’entre-deux-guerre: le problème des stabilisations monétaires en Europe Orientale 1927–1931”, *Relations Internationales*, No. 56. (1988). 478–480., 482–483. o. Az ügyletről részletesen lásd még: Ileana Nicoleta Răcianu: *La Roumanie face aux rivalités politiques et financières internationales, 1922–1935*. Doktori disszertáció. Genf: Faculté des sciences économiques et sociales de l’Université de Genève, 2012.
- 46 Girault–Frank: *i. m.* 179., 276. o.
- 47 Clavert: *i. m.* 43. o.
- 48 Girault–Frank: *i. m.* 276. o.
- 49 Laforest: *i. m.* 399. o.
- 50 Például a Franciaország energiaellátása szempontjából fontos romániai olajipari befolyást aláásta a Paribas-csoport és a Banque de l’Union parisienne (BUP) rivalizálása. Lásd Marguerat: „Les investissements français...”. 124–125. o.
- 51 Uo. 160–161. o. Marguerat szerint a kelet-közép-európai gazdasági expanzióban részt vevő bankok és a nagyipar között nem ment végbe a célok és a módszerek valódi fúziója. Ennek okát abban látja, hogy a francia ipari fejlődés során az önfinanszírozó családi vállalkozások voltak a meghatározók, amelyek nem függtek a bankok támogatásától, eltérően a kettőt szerves egységben ötvöző német mintától.
- 52 Ormos Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984. 196. o. Lásd még: Georges-Henri Soutou: „Les grandes puissances et la question des nationalités en Europe centrale et orientale pendant et après la Première Guerre mondiale: actualité du passé?”. *Politique étrangère*, Vol. 58. No. 3. (1993). 704–705. o.
- 53 Soutou: *L’Europe de 1815 à nos jours*. 191–192. o.
- 54 Isabelle Davion: „Conceptions de l’Europe centrale et orientale, des empires multinationaux à l’entre-deux-guerres”. In: *L’Europe de Versailles à Maastricht. Moments, enjeux, acteurs* (szerk. Nicolas Beaupré – Caroline Moine). Párizs: Éditions Seli Arslan, 2007. 61. o.
- 55 Ablonczy: „Francia Közép-Európa-politika...”. 32–34. o. Az Erdély-problémáról: Ablonczy: „»Barátunk ellensége«...”. 95–96.; „A zsidó, a mágnás meg a revízió – Francia diplomaták, konzulok és az erdélyi magyar kisebbség 1920–1940”. *Pro Minoritate*, No. 2. (2000). 164–165. o.
- 56 Ablonczy Balázs: „Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934”. *Századok*, No. 134. (2000). 1156–1157. o.; Ablonczy Balázs: „Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”. In: *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok* (szerk. Pritz Pál, Sipos Balázs és Zeidler Miklós). Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002. 68–69. o. Vö. Ségner Andrea: „Magyar–francia gazdasági kapcsolatok”. In: *Magyar–francia kapcsolatok* (szerk. Sötér István). Budapest: Teleki Pál Intézet, 1946. 203., 213. o.; Ránki: *i. m.* 170–179. o. Lásd még Cécile Vrain: *La politique diplomatique et économique de la France en Hongrie, 1921–1931*. Doktori disszertáció. Párizs: Sorbonne, 2000.; Cécile Vrain: „La Convention commerciale franco-hongroise de 1925”. In: *Specimina Nova. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanácskéinek Évkönyve* (szerk. Majoros István). Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem, 1999. 59–76. o.; Cécile Vrain: „La nature et les raisons de l’évolution des relations

- franco-hongroises à Paris de 1927”. *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* 675–686. o.
- 57 *Uo.* 1157. o.
- 58 *Uo.* 1157–1160. o.; Ablonczy: „Távol Párizstól...”. 69–71. o.; Majoros István: „L’influence de la France sur les intellectuels et écrivains en Hongrie après Trianon, pendant la période de l’entre-deux-guerres”. In: *Le rayonnement français...* 514–516. o. Vö. Müller Viktória: *Francia–magyar kapcsolatok, 1940–1944.* PhD-értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2007. Lásd még Romsics Ignác: „Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi »Magyar Intézet« a két világháború között”. In: *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve* (szerk. Juhász Gyula – Kiss Gy. Csaba). Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1989. 193–204. o.
- 59 Ádám Magda: *A Kisantant 1920–1938.* 58–59., 61–75., 93–104. o.; Ádám Magda: *A Kisantant és Európa...* 215–231. o.
- 60 Ádám: *A Kisantant...* 105–109. o.; Allain, Guillen, Soutou, Theis és Vaïsse: *Histoire de la diplomatie française...* 312. o.; Majoros: *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében...* 257–274. o.
- 61 Jean-Claude Allain: „La France et les Balkans pendant l’entre-deux-guerres (1920–1938)”. *Relations Internationales*, No. 103. (2000), 355–356. o.
- 62 Majoros István szerint a francia külügy részéről annyi értelme mégis volt a szövetségépítési erőfeszítéseknek, hogy az aláírt dokumentumok akadályozhattak más nagyhatalmokat – főként Németországot – a kelet-közép-európai befolyásszerzésben. Lásd: Majoros: *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében...* 277. o.
- 63 A gazdag szénmedence és fontos vasúti csomópont korábban az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, s a békekonferencián mindkét ország delegációja a magáénak követelte. Nagy-Britannia és Franciaország 1920. júliusi, Spában hozott döntése nyomán a vitatott területek többsége Csehszlovákiához került.
- 64 Isabelle Davion: „La France entre Prague et Varsovie de 1919 à 1939: du triangle stratégique au triangle des solitudes”. In: *Illusions de puissance, puissance de l’illusion. Historiographies et histoire de l’Europe centrale dans les relations internationales de l’entre-deux-guerres* (szerk. Traian Sandu), Párizs: L’Harmattan, 2005. 165. o.
- 65 Isabelle Davion: *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tchécoslovaques entre 1919 et 1939.* Brüsszel, New York, Frankfurt, London és Párizs: Peter Lang, 2009. 447. o.
- 66 *Uo.*; Davion: „La France entre Prague et Varsovie...”. 171. o.
- 67 Davion: „La France entre Prague et Varsovie...”. 164–168. o.
- 68 Ádám: *A Kisantant...* 108–109. o.
- 69 „Poincaré miniszterelnök és külügyminiszter utasítása de Carbonelenek, Franciaország budapesti követének, 1924. március 22.” (dok. 160). In: *Documents d’archives français sur l’histoire du bassin des Carpates 1918–1932.* 4. kötet. *Janvier 1922–décembre 1927* (szerk. Magda Ádám et al.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 238. o.
- 70 Duroselle: *i. m.* 86–87. o.
- 71 Ádám: *A Kisantant...* 124–127. o.
- 72 *Uo.* 127–141. o. 1925-ben tört ki a frankhamisítási botrány, amikor a budapesti Térképészeti Intézetben előállított hamis ezerfrankos bankjegyek beváltása közben magyar állampolgárok buktak le több nyugat-európai városban. A szervezők Magyarország területi revíziójának a propagálását kívánták a hamis pénz révén finanszírozni, valamint a hatalmas területvesztéssel járó trianoni szerződés fő felelősének tartott Franciaországot igyekeztek megbüntetni.
- 73 Romsics: „Francia–magyar kulturális kapcsolatok...”. 194–195. o.; Catherine Horel: „La Hongrie et le plan Tardieu”. In: *Specimina Nova...* 100. o.
- 74 Ránki: *i. m.* 220–224. o.
- 75 Ádám: *A Kisantant...* 145–147. o.
- 76 A páneurópa mozgalomról és Briand terveről lásd: Pierre Gerbet: *La Construction de l’Europe.* Párizs: Imprimerie nationale, 1999. 32–40. o.; Élisabeth du Réau: *L’Idée d’Europe au XXe siècle. Des mythes aux*

- réalitás. Brüsszel: Editions Complexe, 1996. 81–83. o.; *Le Plan Briand d'union fédérale européenne. Documents* (szerk. Odile Keller – Lubor Jílek). Genf: Fondation Archives Européennes, 1991.
- 77 Ránki: *i. m.* 135–145. o.
- 78 Ádám: *A Kisantant...* 147–158. o. Vö. Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969. 45–102. o.
- 79 A Tardieu-terv ihletői között szerepelnek Hantos Elemér magyar közgazdásznak a Kelet-Közép-Európa újjászervezésére vonatkozó elképzelései. Tardieu a dunai térség államai közötti kereskedelmi és díjszabási kedvezményeket ajánló terveit számos nemzetközi konferencián ismertette. Catherine Horel: *A középnek mondott Európa. A Habsburgoktól az európai integrációig, 1815–2004*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011. 82–83. o.
- 80 Ádám: *A Kisantant...* 158–162. o.; Vrain: „La nature et les raisons...”. 677., 681. o. Vö. Ormos: *Franciaország és a keleti biztonság...* 102–125. o.
- 81 Majoros István arra emlékeztet, hogy a francia diplomáciatörténetben a kisállamok szövetségével való kapcsolatnak volt előzménye. Így például Talleyrand Franciaországát főként azért tekintették tárgyalópartnernek az 1814–1815-ös bécsi kongresszuson, mert attól tartottak, hogy az elégedetlen német államokból koalíciót szervez. III. Napóleon diplomáciája szintén figyelt a kis nemzetekre. Majoros: *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében...* 255. o.
- 82 *Uo.* 254–255. o.
- 83 Davion: „La France entre Prague et Varsovie...”. 170. o.; Davion: *Mon voisin, cet ennemi...* 448. o.
- 84 Doise-Vaïsse: *i. m.* 335–336. o.
- 85 Ádám: *A Kisantant...* 105..
- 86 E politikát jól illusztrálja, hogy az 1920. évi magyar–francia titkos tárgyalások leállítása céljából a csehszlovák, jugoszláv és román kormány Londonhoz és Rómához fordult támogatásért. Példaként hozható fel Románia szerepe az 1919–1922-es görög–török háború idején is, amikor csaknem brit befolyás alá került, mivel London hajlandóbbnak mutatkozott a fekete-tengeri partok védelmére a szovjetekkel szemben. Lásd Traian Sandu: *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale. L'exemple roumain, 1919–1933*. Paris–Montréal: L'Harmattan, 1999. 452. o.
- 87 A magyar revízió érdekében Franciaországban folytatott propaganda-erőfeszítésekről lásd Ablonczy: „Távol Párizstól...”. 71–75. o.
- 88 Girault–Frank: *Turbulente Europe...* 173–174. o. Hivatkoznak az 1921. október 6-i *Instruction provisoire sur l'emploi des grandes unités* című iratra, amelyet 1936 augusztusában alig módosítottak. A dokumentum védekező frontot ír elő a francia határokra.